

IX bob. Fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari

1-§. Shaxsiy huquq va erkinliklar tushunchasi

Shaxsiy huquq va erkinliklar tushunchasini aniqlashdan avval umuman. huquq, erkinlik degan tushunchalarni aniqlash lozim. Huquq davlat tomonidan ta'minlanadigan, himoya qilinadigan nimadir qilish, amalga oshirish, munosib yashash sharoitiga ega bo'lish, zo'rliklardan himoya qilinishning tabiiy imkoniyatidir. Erkinlik esa, biror-bir narsada (xulq-atvorda, faoliyatda) qonun bilan taqiqlanmagan, biror-bir cheklashning yo'qligidir. Ya'ni, huquqda asosiy masala imkoniyatga ega bo'lish, erkinlikda esa, cheklashning yo'qligidir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari uch guruhga bo'lib mustahkamlangan. Bular: "Shaxsiy huquq va erkinliklar", "Siyosiy huquqlar", "Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar".

Fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari ustuvor huquq hisoblanadi va bu O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida birinchi o'rinda berilganligidan ham ko'rinadi.

Shaxsiy huquq va erkinliklar fuqarolarning hayoti, sog'lig'i, e'tiqodi bilan bog'liqdir. Shaxsiy huquq va erkinliklar insonni shaxs sifatida namoyon etuvchi imkoniyatdir.

Shaxsiy huquq va erkinliklarni, odatda, tabiiy huquqlar ham deb yuritiladi. Ular inson tug'ilishi bilan vujudga keladi. Ularni davlat bermaydi. Faqat shu huquqlarni davlat ta'minlaydi va shunga majbur. Shaxsiy, ya'ni tabiiy huquqlar barcha mamlakatlarda mavjud va davlat tomonidan ta'minlanadi. Shaxsiy huquq va erkinliklar xalqaro hujjatlar bilan ham himoya qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini ishlab chiqishda va qabul qilishda fuqarolarning shaxsiy huquqlari belgilangan xalqaro hujjatlar, jumladan, Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi qoidalariga amal qilindi.

Natijada birinchi marta, Konstitutsiyada yashash huquqi qayd qilinib, bu huquqni ta'minlashni davlat o'z zimmasiga oldi.

Shaxsiy huquq va erkinliklar, boshqa huquqlardan farq qilib, ularni cheklash mumkin emas. Alohida hollarda cheklash zarurati bo'lsa, bu Konstitutsiya asosida, unda ko'rsatilgan tartibda amalga oshiriladi. Ya'ni, ba'zi hollarda cheklash qonunga asosan amalga oshirilishi belgilangan.

Lekin shunday huquqlar borki, ularni aslo cheklash, ulardan mahrum qilish mumkin emas. Masalan, yashash huquqi.

Shaxsiy huquqlardan barcha shaxslar, fuqaroligidan qat'i nazar, foydalanadi va davlat ham barchaga, fuqaroligidan qat'i nazar, shaxsiy huquq va erkinliklardan foydalanishga imkon yaratadi.

Konstitutsiyaga asosan shaxsiy huquq va erkinliklar bilan bog'liq insonning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanishi ham bu huquqlarning huquq va erkinliklar tizimida ustuvor hisoblanishiga olib keladi.

2-§. Yashash huquqi. Erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi

Insonning hayoti, shaxsi va erkinligi daxlsizdir¹, – deb qayd qilingan Konstitutsiya qabul qilinayotgan Oliy Kengash sessiyasida va shu g'oya Konstitutsiyada to'la o'z ifodasini topgan.

Inson hayoti Konstitutsiyada yashash huquqining belgilanishi va har tomonlama ta'minlanishi bilan kafolatlanadi.

Konstitutsiyaning 24-moddasida: “Yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir”, – deb belgilangan.

Insonning yashash huquqi qonunlar bilan himoya qilinadi. Yashash huquqi hayot kechirish bilan bog'liq bo'lganligi uchun inson hayotiga har qanday tajovuz qonunga asosan jazolanadi. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida inson hayotiga qilingan tajovuzlarga jazo belgilangan. Kodeksning 97-moddasida qasddan odam o'ldirish uchun, 98-moddada kuchli ruhiy hayojon natijasida qasddan odam o'ldirish uchun, 99-moddada onaning o'z chaqalog'ini (bolasini) o'ldirganlik uchun jinoiy javobgarlik belgi-

¹ Qarang. Karimov I.A. O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat. – T.: O'zbekiston 1992. – 39-bet.

langan. Xuddi shuningdek, Jinoyat kodeksida ehtiyotsizlik orqasida odam o'ldirish, zaruriy mudofaa chegarasidan chiqib odam o'ldirish uchun ham jinoiy javobgarlik belgilangan.

Og'ir jinoyat sodir etgan shaxslarni o'lim jazosi orqali hayotdan mahrum qilish masalasi ham yashash huquqi bilan bog'liq hodisa. Bu ayrim davlatlarda oxirgi chora tariqasida qo'llaniladigan jazo. Mamlakatimizda demokratlashtirish jarayoni chuqurlashib borishi bilan bu masalaga ham yondashuv o'zgarib bormoqda. O'zbekiston XXI asrga ijtimoiy hayotning barcha sohalarini erkinlashtirish vazifasi bilan kirib keldi. Bu borada 2001-yil ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning 6-sessiyasida qabul qilingan "Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslari hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish haqida"gi Qonun¹ muhim rol o'ynaydi.

Umuman O'zbekiston² mustaqillikka erishgach, o'lim jazosi ni qo'llashni kamaytirishga harakat qildi. Mustaqillikka erishgan vaqtda Jinoyat kodeksining 30 dan ortiq moddalarida o'lim jazosi belgilangan bo'lsa, 1994-yilda 13 ta moddada, 1998-yilda 8 ta moddada, 2001-yilda 4 ta moddada o'lim jazosi ko'zda tutildi.

2005-yil 28-yanvarda Prezidentimiz O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisi-dagi ma'ruzasida: "Sud-huquq tizimini liberallashtirish borasida biz hal etishimiz lozim bo'lgan yana bir masala — bu jazolash tizimidan o'lim jazosini chiqarib tashlashdir"², — deb qayd etdi. Shuni hayotga tatbiq etish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosini bekor qilish to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi. Farmon asosida tegishli qonunlarga o'zgartirish kiritildi va o'lim jazosi mutlaqo bekor qilindi. Bu amalga oshirilayotgan ishlar bevosita insonning Konstitutsiyada belgilangan yashash huquqini ta'minlashni kuchaytirishga qaratilgandir.

1 O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 2001-yil, 9–10-son, 165-modd.

2 Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. — T.: O'zbekiston, 2005. — 48-bet.

Insonning yashash huquqi to'la-to'kis bo'lishi, yashashi, hayoti davomida hayotdan to'la bahramand bo'lishi va o'z imkoniyatlari-dan to'la foydalanishi uchun unga, albatta, erkinlik va daxlsizlik zarur. Shuning uchun Konstitutsiyaning 25-moddasida: "Har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega. Hech kim qonun-ga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas", – deb belgilangan.

Erkinlik shaxsning o'z ixtiyori bo'yicha yashash, hayot ke-chirish imkoniyati bo'lib, faqat shaxs qonunlarga itoat etishi zarur. Mamlakatimizda har bir kishining erkinligi, uning shaxsiy daxl-sizligi bilan ta'minlanadi. Daxlsizlik degani shaxsning erkinligini cheklovchi hech qanday harakatlarga yo'l qo'yilmasligidir. Qonunda belgilangan asoslardan tashqari hech kimning erkinligi cheklanishi, erkinlikka zarar yetkazilishi mumkin emas. Qonun tegishli hollarda kishilarning erkinligini cheklashga yo'l qo'yadi. Ya'ni, ular jinoiy harakat sodir etsa yoki shunday harakat sodir etishda gumon qi-linsa, shaxsni jamiyatdan ajratishga zarurat tug'iladi. Lekin, har qanday erkinlikni cheklash qonunga asosan va qonun vakolat ber-gan organlar tomonidan amalga oshiriladi. Ichki ishlar organlari ma'lum muddatga shaxslarni ushlab turishi, sud organlari qamoqqa olish haqida sanksiya (rozilik) berishi va ozodlikdan mahrum qilish yoki boshqa erkinlikni cheklovchi jazolar berishi mumkin.

Mamlakatimizda har bir kishining erkinligini yanada kengroq ta'minlash maqsadida va jahon tajribasiga tayangan holda shaxsni ushlab turish (ya'ni erkinligini cheklash) masalasini adolatli hal qi-lish uchun: "Boshqa demokratik davlatlar kabi O'zbekistonda ham shaxsni ushlab turish, hibsga olish, shuningdek, boshqa protses-sual majburlov choralarini qo'llash uchun sanksiya berish huquqini ham sudlarga o'tkazish kerak, deb o'ylayman"¹, – deb Prezident bu masalani kun tartibiga qo'ygan edi. Ushbu masalani hayotga tatbiq qilish uchun 2005-yil 8-avgustda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sud-larga o'tkazish to'g'risida"gi Farmon² qabul qilindi va uning asosi-

¹ Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. – T.: O'zbekiston, 2005. – 47-bet.

² Xalq so'zi, 2005-yil avgust.

da tegishli qonunchilikka o'zgartirish kiritildi. Natijada shaxsning daxlsizligini ta'minlash kuchaytirildi.

Bu masalaning mohiyati to'g'risida Prezidentimiz shunday degan edi: "Bu borada "Xabeas korpus" institutining joriy etilishi, ya'ni 2008-yildan ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olishga sanksiya berish huquqining prokurordan sudga o'tkazilishi prinsipial qadam bo'ldi".

3-§. Shaxsni aybdor deb topish. Sudda himoya bilan ta'minlanish huquqi

Konstitutsiyaning 26-moddasida: "Jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko'rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta'minlab beriladi.

Hech kim qiynoqqa solinishi, zo'ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzdagi tazyiqqa duchor etilishi mumkin emas.

Hech kimda uning rozilgisiz tibbiy yoki ilmiy tajribalar o'tkazilishi mumkin emas", – deb belgilab qo'yilgan.

Har qanday kishini aybdor deb topishning faqat sud organlari vakolatiga berilishi demokratik huquqiy davlatga xos xususiyat bo'lib, bu shaxsni himoyalashning muhim vositasidir.

Jahon huquqshunoslik tajribasida "aybsizlik prezumpsiyasi" degan so'z ishlatiladi. Bu degani, shaxsning aybi aniq isbotlanib, aybli ekanligi sud tomonidan e'tirof etilmaguncha unga hech qanday ayb qo'ymaslik va aybdor deb e'lon qilmaslikdir. Shaxsning aybi qonunlarda belgilangan tartibda, sudda ko'rib chiqilib isbotlansagina u aybdor deb topilishi mumkin. Bunda yana bir muhim shart sudda ishning oshkora ko'rilishi hisoblanadi. Sudda ishni oshkora ko'rish deganda, manfaatdor tomonlarni oldindan sudda ish ko'rish vaqti va joyi haqida ogohlantirish, sud majlislarida ishtirok etishga to'sqinlik qilmaslik, sud majlislarida jamoatchilik vakillari, ommaviy axborot vositalarining ishtirokiga imkoniyat yaratish tushuniladi.

1 Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2010. – 22-bet.

Sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish, aybsizligini isbotlash uchun barcha tegishli imkoniyatlar yaratiladi. Ular dalillar taqdim qilishi, suddan guvohlarni chaqirishni va boshqa harakatlar sodir etishni so'rashi mumkin.

Sudda ayblanayotgan shaxsning himoyaga bo'lgan huquqini ta'minlashni Konstitutsiyaning 116-moddasi ham ko'zda tutgan, unga asosan "Ayblanuvchi himoyalani huquqi bilan ta'minlanadi. Tergov va sud ishini yuritishning har qanday bosqichida malakali yuridik yordam olish huquqi kafolatlanadi".

"Aybsizlik prezumpsiyasi" yana ayblanayotgan shaxsga o'z aybsizligini isbotlash majburiyatini yuklamaydi (bu tegishli organlarning majburiyati), shuningdek gumonlar isbotlanmasa, bunda gumonlar ayblanuvchi foydasiga hal etilishini ko'zda tutadi.

Amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotining eng muhim jihatlari biri advokatlar rolini oshirish, ularning holatini davlat ayblovchilari bilan tenglashtirishga qaratilgan bo'lib, u shaxs manfaatlarini himoya qilishni kuchaytirishga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi.

Shaxsning aybini isbotlash uchun uni qiynoqqa solish, unga nisbatan zo'ravonlik qilish, insonning qadr-qimmatini kamsituvchi har qanday harakat sodir etish, tazyiq o'tkazish qat'iyan taqiqlanadi. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksi 206, 235-moddalarida shunday harakatlar uchun jinoiy javobgarlik belgilangan.

Shunday harakatlar sodir etilgudek bo'lsa, aybdor shaxslar jazolanadi. Shunday harakatlarni sodir etmaslik jinoyat qonunlarimizning muhim prinsiplaridan biri deb belgilangan.

O'zbekiston Xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalariga sodiqligini namoyon etib, 1995-yil 31-avgustda "Qiynoq hamda muomala va jazolashning qattiq shafqatsiz, insoniylikka zid yoki qadr-qimmatni kamsituvchi turlariga qarshi Konvensiya"ga qo'shilgan.

Jahon tajribasida shaxsning rozilgisiz tibbiy yoki ilmiy tajribalar o'tkazish shaxsning qadr-qimmatiga qaratilgan qonunsiz harakat deb e'tirof etilgan. O'zbekistonda ham bunday tajribalar taqiqlanadi. Shaxsning rozilgisiz unda turli tajribalar o'tkazilishi natijasida insonlar naqadar xotirlanganligini, hayotdan, sog'liqdan mahrum bo'lganligini Ikkinchi jahon urushida Konslagerlarda fashistlar qilgan ishlardan bilamiz. Shunday holatlar takrorlanmasligi uchun bizning mamlakatimizda kuchli huquqiy asoslar mavjud.

4-§. Har kimning sha'ni, obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalaniş va turar joy daxlsizligi huquqi, yozishma va so'zlashuvlarni sir saqlanish huquqi

Konstitutsiyaning 27-moddasida: "Har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalaniş va turar joyi daxlsizligi huquqiga ega.

Hech kim qonun nazarda tutgan hollardan va tartibdan tashqari birovning turar joyiga kirishi, tintuv o'tkazishi yoki uni ko'zdan kechirishi, yozishmalar va telefonda so'zlashuvlar sirini oshkor qilishi mumkin emas", – deb mustahkamlangan.

Inson boshqa mavjudotlardan sha'ni, qadr-qimmatiga, obro'ga egaligi bilan farq qiladi. Qadr-qimmat qadrlangandagina, u o'zining hayotini munosib qura oladi. Shuning uchun insonning sha'ni, obro'si himoya qilinadi. Har bir kishi o'z hayotini o'zi xohlagan-cha tashkil qiladi. Bunda u boshqalarga zarar yetkazmasligi, qonun-qoidalar asosida yashashi, foydali mehnat bilan shug'illanishi zarur. Insonlarning sha'ni, obro'siga zarar keltiruvchi har qanday harakat taqiqlanadi. Biror-bir harakat natijasida insonning sha'ni, obro'siga zarar yetsa, unga tegishli choralar ko'riladi.

Demokratik mamlakatimizda har bir kishi o'zining sha'ni, qadr-qimmat, obro'sining buzilishiga olib keluvchi xatti-harakatlardan himoyalaniş huquqiga ega.

Kishilarning sha'ni, obro'sini himoya qiluvchi tegishli vositalar bo'lib, ular orasida sud alohida muhim rol o'ynaydi. Har bir kishi o'zining sha'ni obro'sini himoya qilishni so'rab sudga murojaat qilish huquqiga ega.

Insonning sha'ni, obro'siga turmush sharoitida, xizmat vazifasini bajarish jarayonida putur yetishi mumkin. Shunday hollarda ular sudga murojaat qilishlari mumkin. Sud ishni ko'rib, inson sha'ni, obro'sining buzilishi hollarini aniqlasa, tegishli choralar ko'radi. Bunday choralar natijasida aybdorlarga turli jazolar berilishi, zarar ma'naviy va moddiy tomondan qoplanishi mumkin. Ko'pincha inson sha'ni, obro'siga tuhmat natijasida zarar keltiriladi. Ko'ra olmaslik hasad kabilar ham inson sha'ni, obro'siga tajovuzni tug'diradi.

Jamiyat bir jamoa hisoblanib, uning a'zolari umumiy manfaatli, unda yashash qoidalariga amal qilish zarurligi bilan birga, har bir kishi o'z hayotini qonun doirasida o'zicha tashkil qilishi mumkin. Shuning uchun har bir shaxsning shaxsiy hayotiga aralashish taqiqlanadi.

Har bir kishining normal hayot kechirishida turar joyi muhim rol o'ynaydi. Turar joy – insonlarning asosiy hayot makoni.

Kishilarning turar joyi daxlsizdir. Bu degani hech kimning turar joyiga uning roziligrisiz kirish, tintuv o'tkazish, biror narsani olib ketish mumkin emas. Qonun xavfsizlikni ta'minlash, jinoyatlarning oldini olish yoki unga qarshi kurashish uchun turar joylarga kirish, tintuv o'tkazishga ruxsat beradi va qanday hollarda, kimning ruxsati bilan shunday harakatlarni sodir etish tartibini belgilab qo'yadi.

Qonunga asosan, zarurat bo'lganda, prokurorning sanksiyasi (roziligi) bilangina, kishilarning turar joyiga kirish, tintuv o'tkazish mumkin.

Xuddi shuningdek, hech kimning yozishmalari, telefonda so'zlashuvlari oshkora qilinishiga yo'l qo'yilmaydi. Hech kim yozishma, telegrammalarni o'qishga, telefonda so'zlashuvlarni eshitishga haqli emas. Chunki, bu narsalar har bir alohida shaxsning shaxsiy hayotiga taalluqlidir.

Ayrim hollarda, ya'ni qonunda belgilangan tartibda va tegishli organlarning roziligi bilan yozishmalar o'rganilishi, so'zlashuvlar eshitilishi mumkin. Bu ham xavfsizlikni ta'minlash, jinoyatchilikka qarshi kurash maqsadida amalga oshiriladi.

5-§. Yashash joyini erkin tanlash huquqi

Demokratik mamlakatda shaxsning erkinligi e'lon qilinib qolinmasdan, u turli vositalar orqali ta'minlanadi. Har bir kishiga yashash joyini erkin tanlash huquqining berilishi ham buning isbotidir. Konstitutsiyaning 28-moddasida "O'zbekiston Respublikasi fuqarosi respublika hududida bir joydan ikkinchi joyga ko'chishi, O'zbekiston Respublikasiga kelish va undan chiqib ketish huquqiga ega. Qonunda belgilangan cheklashlar bundan mustasnodir" deb mustahkamlangan norma erkin yashash huquqining Konstitutsiyaviy asosidir.

Har kim yashash joyini ixtiyoriy tanlaydi. Respublikaning xohlagan yerida yashash joyi tanlashi mumkin. Bu huquq fuqarolarga o'zi uchun yashash sharoiti, mehnat qilish imkoniyati qulayroq joylarda istiqomat qilish uchun imkoniyat yaratadi. Yashash joyini tanlashda kishilarning sog'lig'iga mos tabiiy muhit bo'lishi ham ta'sir qiladi. Ayrim kishilarning sog'lig'i shahar sharoitida yashashga to'g'ri kelmasligi, ayrim kishilarning issiq joylarda yoki namlik ko'p joylarda yashashi sog'lig'iga to'g'ri kelmasligi mumkin. Shunday paytlarda yashash joylari o'zgartiriladi. Ayrim kishilarning mutaxassisligi, kasbi, hunari tegishli joylarda yashash joyini tanlashga ta'sir qilishi mumkin.

Xuddi shuningdek, chet ellarda yashayotgan O'zbekiston fuqarolari mamlakatimizga har qanday vaqtda qaytib kelib, doimiy yashash joyini erkin tanlashi mumkin.

O'zbekiston fuqarolarining o'z xohishi bo'yicha chet ellarda yashash uchun ketishi ham taqiqlanmaydi. Tegishli huquqiy hujjatlarda O'zbekiston fuqarolarining chet ellarga shaxsiy, jamoat ishlari bilan doimiy yashashga, sayohatga, o'qishga, ishga, davolanishga chiqishi erkin huquq ekanligi belgilangan.

Faqat Konstitutsiyaning yuqoridagi moddasida ko'rsatib o'tilganidek, yashash joyini tanlashda, chet ellarga yashash, o'qish, ishlash uchun ketishda, O'zbekiston hududiga kirishda qonun bilan ba'zi cheklashlar o'rnatiladi. Bu cheklashlar xavfsizlik, ishchi kuchlari ortiqcha bir yerda to'planib qolishining oldini olish, boshqa fuqarolarga yashash uchun normal sharoit yaratish nuqtai nazaridan hal qilinadi.

6-§. Fikrlash, so'z, e'tiqod erkinligi. Axborot olish, tarqatish, hujjatlar bilan tanishish huquqi

Fikrlash qobiliyati – insonni boshqa mavjudotlardan farqlovchi xususiyat. Insonning fikrlashi natijasida taraqqiyot davom etadi. Dunyo rivojlanish tajribasi shuni ko'rsatadiki, inson faqat erkin fikrlaganda, erkin fikrlash uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgandagina, taraqqiyot bo'lishi mumkin. Fikrlashning cheklanishi, taraqqiyotni cheklashdir.

Erkin fikrlash bo'lsa-yu, u ro'yobga chiqarilmasa, fikrlar bildirilmasa, undan hech qanday naf bo'lmaydi. Erkin fikrlashni amalga oshirish, uning samarasidan foydalanish uchun albatta so'z erkinligi ham bo'lishi kerak. Bu degani, har bir shaxs o'z fikrini har qanday joyda va vaqtda so'z orqali bayon qila bilishiga imkoniyat yaratilishi kerak.

Bunday imkoniyatning huquqiy asosi, Konstitutsiyaning 29-moddasi hisoblanadi. Unda "Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi Konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir.

Fikr yuritish va uni ifodalash erkinligi faqat davlat siri va boshqa sirlarga taalluqli bo'lgan taqdirdagina qonun bilan cheklanishi mumkin", deb belgilangan.

Inson erkin fikrlash va uni so'z orqali erkin bayon qilish uchun axborotga ega bo'lishi kerak. Shu sababli fuqarolarning o'zi uchun zarur axborotlarni izlash, olish va tarqatish huquqi kafolatlanadi.

Masalan, o'quvchilarga internetdan foydalanish imkoniyatining berilishi axborot olish, izlash, tarqatish huquqini amalda ta'minlovchi kuchli vositadir.

Bu huquq yana Konstitutsiyaning 30-moddasi bilan ham kafolatlangan. Ya'ni, Konstitutsiyaning mazkur moddasi axborot olish imkoniyatini kengaytiradi. Unga asosan "O'zbekiston Respublikasining barcha organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslari fuqarolarga ularning huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqish imkoniyatini yaratib berishi lozim". Bu bilan Konstitutsiya barcha organ va mansabdor shaxslarga fuqarolarning huquqlarini ro'yobga chiqarish uchun aniq majburiyat yuklaydi.

Konstitutsiya normalarida nafaqat fikrlash, so'z erkinligi, shuningdek, e'tiqod erkinligi ham belgilangan. Bu orqali fuqarolar o'z dunyoqarashlariga ega bo'ladi, bo'layotgan voqealarga o'z munosabatini bildiradi. E'tiqod erkinligi dinga, siyosatga munosabatda namoyon bo'ladi.

Konstitutsiya normalari fuqarolarning fikrlash, soʻz, eʼtiqod erkinligi hamda axborot olish, izlash, tarqatish huquqini mustahkamlar ekan, bu erkinlik aslo konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilmasligi, uning buzilishiga olib kelmasligini nazarda tutadi.

Chunki, konstitutsiyaviy tuzum xalq manfaatiga mos keluvchi tartiblarning Konstitutsiya bilan mustahkamlanishi natijasidir. Konstitutsiyaviy tuzumning buzilishi ogʻir oqibatlariga, qon toʻkilishlariga olib keladi. Shuning uchun ham faqat xalq manfaati, konstitutsiyaviy tuzum manfaati, yoʻlida baʼzi cheklashlar, man qilishlar oʻrnatiladi.

Yana xavfsizlik nuqtai nazaridan kelib chiqib, erkin fikr yuritish va ifodalash erkinligi davlat va boshqa sirlarga taalluqli boʻlmasligi belgilangan.

Fikrlash, soʻz va eʼtiqod erkinligidagi baʼzi cheklovlar davlatlar tajribasida uchraydi. Chunki, shunday boʻlmasa, davlat kuchsizlanib qoladi, kuchsiz davlat esa, fuqarolarning huquq-erkinliklarini, manfaatini himoya qila olmaydi. Sirlari oshkor boʻlib, zaif boʻlgan davlatlarga boshqa davlatlar, qoʻshni davlatlar har xil tazyiqlar oʻtkazishga, oʻz shartlarini qoʻyishga harakat qiladilar. Shuning uchun Konstitutsiyadagi erkinliklarni ayrim hollarda, qonun asosida cheklashlarni aslo huquq va erkinliklarning chegaralash emas, aksincha huquq va erkinliklarni keng amal qilishiga yaratilgan imkoniyat deb qarash kerak.

Fuqarolarning axborot sohasidagi huquq va erkinliklari demokratik jamiyat asoslaridan biri ekanligi Prezident Konsepsiyasida alohida taʼkidlandi. ".....fuqarolarning axborot sohasidagi huquq va erkinliklarini taʼminlash masalasi insonning axborot olish, axborotni va oʻz shaxsiy fikrini tarqatish huquqi va erkinligini oʻzida mujassam etgan boʻlib, bu Oʻzbekistonda demokratik jamiyat asoslarini barpo etishning muhim sharti, taʼbir joiz boʻlsa, tamal toshi hisoblanadi"¹.

¹ Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. – T.: Oʻzbekiston, 2010. 28-bet.

7-§. *Vijdon erkinligi*

Fuqarolarning vijdon erkinligi orqali dinga munosabat aniqlanadi. Mamlakatimizdagi barcha shaxslar uchun (millati, irqidan qat'i nazar) vijdon erkinligi kafolatlanadi. Bu Konstitutsiyaning 31-moddasida quyidagicha ifodalangan: "Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburiy singdirishga yo'l qo'yilmaydi".

Demak, vijdon erkinligi quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

har bir fuqaroning xohlagan diniga e'tiqod qilishi;

yoki hech qanday dinga e'tiqod qilmasligi;

hech qanday diniy qarashlarni majburiy singdirilishiga yo'l qo'yilmasligi.

Har qanday dinda insonni ma'naviy-axloqiy kamol topishga, birodarlik, bag'rikenglikka undovchi ijobiy ma'lumotlar mavjud. Shuning uchun ham dinga e'tiqod qilish, uning qoidalariga amal qilish taqiqlanmaydi. Shuningdek, biror-bir dinga e'tiqod qilish uchun da'vatlar qilish, targ'ibot qilishga, ma'lum bir dinning ustunligini ko'rsatishga ham yo'l qo'yilmaydi.

Vijdon erkinligi xalqaro miqyosda e'tirof etilgan erkinlik bo'lib, u "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi"da ham mustahkamlangan.

Vijdon erkinligi Konstitutsiyamizdan tashqari boshqa qonunlarda ham belgilangan bo'lib, bu qonunlar fuqarolarning Konstitutsiyaviy vijdon erkinligini ta'minlashni, kafolatlashni nazarda tutadi.

1998-yil 1-mayda O'zbekiston Respublikasining "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonuni yangi tahrirda qabul qilindi. Ushbu Qonun har bir shaxsning vijdon erkinligi va diniy e'tiqod huquqini, dinga munosabatidan qat'i nazar, fuqarolarning tengligini ta'minlash, shuningdek diniy tashkilotlarning faoliyati bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi.

Qonun qoidalari fuqarolarning xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki qilmaslik huquqini ta'minlashni nazarda tutish bilan birga, diniy rasm-rusumlar, marosimlarda qatnashish yoki qatnashmaslikka o'z ixtiyori bilan yondashishni ko'zda tutadi.

Vijdon erkinligi fuqarolarga diniy ta'lim olish, din namoyandasi bo'lish imkoniyatlarini ham beradi. Faqat hech kim o'z ixtiyoriga zid tarzda diniy ta'limot olishga majbur qilinmaydi.

Dinni niqob qilib olib, insoniyatning hayotiga xavf soluvchi, ongini zaharlovchi turli g'oyalarni kishilar ongiga kiritishga harakatlar taqiqlangan bo'lib, bunday taqiqlar aslo vijdon erkinligiga zid bo'lmay, aksincha uning to'la namoyon bo'lishiga ta'sir qiladi.

Mamlakatimizda muqaddas diniy bayramlarimizni nishonlashning belgilanishi, kishilarning ibodat qilishi uchun masjid va cherkovlarning faoliyat ko'rsatayotganligi, diniy bilimlar olish uchun turli bosqichda diniy o'quv muassasalarining mavjudligi vijdon erkinligining amal qilishidir.

Fuqaro va shaxslarning shaxsiy huquq va erkinliklari huquq va erkinliklar tizimida yetakchi o'rinda turadi. Chunki, bu huquqlar tabiiy huquqlar bo'lib, insonning tug'ilishi bilan vujudga keladi. Davlat esa, ana shu huquqlarni ta'minlashga majbur. Shuning uchun bu vazifani bajarish maqsadida O'zbekiston davlati barcha choralarni ko'rgan. Shaxsiy huquq va erkinliklar Konstitutsiyamizda keng va mukammal belgilangan va ularning amalga oshirishini ta'minlovchi kuchli tizim barpo etilgan. Hamda bu tizim muntazam ravishda takomillashtirilmoqda.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

- 1. Fuqaroning shaxsiy huquqi nima?*
- 2. Fuqaroning shaxsiy erkinligi deganda nima nazarda tutiladi?*
- 3. Nima uchun shaxsiy huquq va erkinliklar ustuvor hisoblanadi?*
- 4. Yashash huquqi nima?*
- 5. Erkinlik va shaxsiy daxlsizlik deganda nima tushuniladi?*
- 6. Shaxs qachon aybdor deb topiladi?*
- 7. Shaxsning huquqi sudga qanday himoyalangani?*
- 8. Turar joy daxlsizligi nima?*
- 9. So'zlashuv, yozishmalar qanday sir saqlanadi?*
- 10. Shaxs o'z huquq va erkinligini qanday himoya qiladi?*
- 11. Yashash joyini erkin tanlash huquqi nima?*

12. *Fikrlash, soʻz, eʼtiqod erkinligi nima?*
13. *Axborot olish huquqi qanday taʼminlanadi?*
14. *Vijdon erkinligi nima?*

X bob. Siyosiy huquqlar

1-§. Siyosiy huquqlar tushunchasi

Siyosiy huquqlar fuqarolik bilan bog'liq bo'lib, u tegishli davlatning fuqarolariga davlat va jamiyat ishlarini boshqarish imkoniyatini beradi. Siyosiy huquqlarga faqat mamlakat fuqarosi ega bo'lishi mumkin.

Siyosiy huquqlar orqali fuqarolar tegishli davlat organlarini tuzish, ularning ishida ishtirok etish, davlat organlari va mansabdorlar faoliyatini nazorat qilish, qonunlar yaratilishida ishtirok etish, siyosat va davlat faoliyati haqida o'z fikrlarini bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Agar shaxsiy huquqlar insonning ajralmas huquqi bo'lib, undan inson fuqaroligidan qat'i nazar foydalansa va davlat har qanday hollarda ularni ta'minlashga majbur bo'lsa, siyosiy huquqlar davlatning xarakteridan kelib chiqib, o'z fuqarolari uchungina o'rnatiladi. Davlat qanchalik demokratik bo'lsa, siyosiy huquqlar ko'proq bo'ladi va ulardan foydalanish kengroq bo'ladi. Aksincha, davlat nodemokratik bo'lsa, siyosiy huquqlar doirasi torroq bo'ladi va mavjud huquqlarni ham turli vositalar bilan cheklash hollari uchrab turadi.

Siyosiy huquqlar eng avvalo davlatni boshqarishda ishtirok etish, davlat faoliyatiga ta'sir etish imkoniyatini yaratuvchi huquqlar bo'lgani uchun ularning miqdori, amalga oshirish chora-tadbirlar doirasi qanday bo'lishini davlat belgilaydi.

Shaxsiy huquqlardan farq qilib, siyosiy huquqlarga asosan ma'lum yoshga yetgan fuqarolar ega bo'ladi. Shuningdek, siyosiy huquqlardan foydalanishda ayrim hollarda chegaralar o'rnatilishi mumkin. Masalan, saylash huquqi 18 yosh qilib belgilangan bo'lsa, yana saylovlarda sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek sud hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas va saylovda qatnashmaydilar, degan qoida Konstitutsiyada (117-modda) ko'rsatilgan. Saylanish huquqidan foydalanish uchun ham ma'lum yoshga yetgan bo'lish kerak. Masalan, O'zbekiston Respublikasida fuqarolar Oliy Majlis deputatligiga 25 yoshdan, Prezidentlikka